

1. Tekening van een beeld van de god Mars door Jan Claudius de Cock (Herzog Anton Ulrich-Museum in Braunschweig, Kupferstichkabinett, Z1415 recto)

De verloren strijd van Mars. De beeldhouwkunst van Jan Claudius de Cock en Jan Baptist Xavery in Breda

door

Dennis de Kool

INLEIDING

Bij het verfraaien van het in- en exterieur van het voormalige paleis van Breda werd in de loop der tijd een beroep gedaan op verschillende kunstenaars. Dit artikel belicht de werkzaamheden die de beeldhouwers Jan Baptist Xavery (1697-1742) en Jan Claudius de Cock (1667-1735) tijdens en na de tweede bouwphase van het huidige kasteel in Breda werkzaamheden hebben uitgevoerd. Breda was de plaats waar de loopbaan van De Cock begon, terwijl Xavery's carrière hier abrupt eindigde.

PRINSENHOF

Hendrik III (1483-1538) erfde als graaf van Nassau in 1504 het kasteel van Breda. Al snel maakte hij plannen om het kasteelcomplex te verbouwen tot een toonaangevend paleis. De verbouwing van het kasteel was nog lang niet voltooid toen Hendrik in 1538 onverwacht overleed. Zijn zoon René van Chalon (1519-1544) liet de verbouw direct voortzetten. Echter toen ook hij in 1544 vroegtijdig overleed, kwam er een voorlopig einde aan het bouwproject. Het paleis bleef alsnog onvoltooid.¹

Pas een eeuw later, in 1686, startte de tweede bouwphase van het paleis. Deze keer in opdracht van stadhouder Willem III van Oranje (1650-1702), die kort daarna, in 1688, koning van Engeland werd. Deze nieuwe vorstelijke status gaf een impuls aan verschillende ambitieuze bouwopdrachten. In Breda werd begonnen met de bouw van een nieuwe vleugel aan het 'Prinsenhof', waarna het geheel inwendig en uitwendig werd gerestaureerd.² Daarbij werden verschillende kunstenaars ingeschakeld. De kunstenaars die destijds op het Prinsenhof werkzaam waren, zijn vermeld en beschreven door de Bredase schrijver en schilder Jakob Campo Weyerman (1677-1747), door de schilder en tekenaar Pieter Verbruggen (1735-1786) en door Adam van Broeckhuysen (1682-1748), een veelzijdige militair met geschiedkundige aspiraties.

De architect Jacob Roman (1640-1716) kreeg de opdracht om de bebouwing rond de binnenhof te voltooien.³ Weyerman noteerde dat de kunstschilder en beeldhouwer Frank Pieter Verheyden (1657-1711) 'veele kunststukken en cieraaden gesneden en gebytelt' heeft voor het kasteel van Breda.⁴ Volgens Weyerman werd Verheyden in Den Haag geboren

1 Van Wezel (1999), p. 11.

2 Wolf (1994), p. 4.

3 Van Wezel (1999), p. 259.

4 Weyerman (1769), p. 382.

‘uit zeer fatsoenlyke ouders’ en beschouwde Jacob Roman hem als zijn zoon.⁵ Weyerman zelf zou tekenles hebben gehad van Verheyden.⁶ Echter, niet Verheyden maar Jan Claudius de Cock was in deze fase de belangrijkste beeldhouwer die werd ingeschakeld.

RAMPZALIG HUWELIJK

Jan Claudius de Cock werd op 6 februari 1667 in Brussel geboren.⁷ Zijn ouders waren Claudius de Cock en Magdalena van Havré. Als vijftienjarige ging De Cock in de leer bij het atelier van Pieter Verbruggen de Oude.⁸ In 1688 of 1689 werd hij als ‘meester beltsnijder’ lid van het Antwerpse Sint Lucasgilde. Op 13 januari 1693 trouwde hij met Maria Clara Serlippens, een dochter van een koopman. De reeds genoemde Jakob Campo Weyerman, vermeldde in een ironische levensbeschrijving dat dit huwelijk rampzalig was en dat De Cock, vanwege zijn kleine postuur, een ‘dwerf in zijn gestalte, maar een reus in de kunst’ was.⁹ In 1694 werd in Breda zijn eerste kind geboren, waarna in 1696 een tweede kind volgde. Vanaf ongeveer 1697 vestigde De Cock zich weer in Antwerpen, waar hij de rest van zijn leven zou blijven wonen. In de Scheldestad zette hij een groot atelier met werknemers op en onderwees daar verschillende leerlingen in de beeldhouw- en de tekenkunst. In de ledenlijsten van het Antwerpse Sint Lucasgilde zijn verschillende leerlingen vermeld.¹⁰

2. Portrettekening van Jacob Campo Weyerman door Cornelis Troost (Rijksmuseum RP-T-1894-A-3007)

Het is de vraag of het huwelijk van de beeldhouwer wel zo rampzalig was als Weyerman beweerde. Bij zijn 25-jarig huwelijksjubileum (!) in 1718 schreef De Cock, die ook bescheiden aspiraties had als dichter, namelijk een jubeldicht waarin hij een vrome kant van zichzelf liet zien. In het betreffende werk vernemen we dat twee zonen en een dochter van hem op jonge leeftijd stierven.¹¹

In 1720 schreef De Cock een verhandeling over de beeldhouwkunst met de titel ‘Eenighe voornaemste en noodighe regels van de beeldhouwerye’.¹² Deze in dichtrijm geschreven ‘handleiding’ bevat praktische aanwijzingen voor beeldhouwers die ‘metter tijdt een goet meester’ willen worden. In deze verhandeling wees De Cock zijn leerlingen onder meer op de noodzaak om op basis van hun ideeën eerst ruwe schetsen op papier te maken. Deze aanbeveling heeft hij zelf in de praktijk gebracht, want De Cock was een bekwame tekenaar. In de literatuur is vermeld dat hij in Breda tekenlessen heeft gegeven.¹³

Na een productieve carrière overleed De Cock begin 1735 in Antwerpen. Daarna vertrok zijn dochter naar Den Haag om, met gemengde gevoelens, enkele marmeren beelden en modellen van zijn hand te verkopen.¹⁴ Mogelijk deed ze daarbij ook het atelier van Jan Baptist Xavery aan. Uit een advertentie in de Haagsche Courant van 29 september 1734 blijkt namelijk dat Xavery reeds werken van Jan Claudius de Cock en 'andere brave meesters' bezat.

GROOT TEKENAAR

Jan Claudius de Cock werd van 1692 tot en met 1695 door koning-stadhouder Willem III te werk gesteld bij de uitvoering van het beeldhouwwerk voor het in- en exterieur van het Prinsenhof.¹⁵ Zijn werkzaamheden in Breda waren prestigieus en markeerden het begin van zijn carrière. Kennelijk had de jonge beeldhouwer in korte tijd naam en faam gemaakt. Volgens Weyerman werd hij bij zijn werkzaamheden in Breda geassisteerd door zijn zwager, de beeldhouwer Melchior Serlippens, en verschillende leerlingen. Weyerman noteerde dat De Cock een binnentrap vervaardigde die met lofwerk en dierenfiguren was versierd, twee schouwen, een spiegellijst en een Marsbeeld. Daarnaast werden stenen en houten beelden van zijn hand in verschillende appartementen geplaatst.

Tijdens de werkzaamheden beschikte hij over tijdelijke woon- en werkruimte in het Gouvernement. Hij gaf daar ook les in tekenen met 'rood aarden'.¹⁶ Weyerman vermeldde dat De Cock een groot tekenaar was.¹⁷ Een aanzienlijk aantal ontwerptekeningen van zijn hand is bewaard gebleven. Op een Bredase ontwerptekening is een monument voor stadhouder Willem III van Oranje afgebeeld. Deze tekening wordt bewaard in het Louvre in Parijs. De betreffende tekening bevat niet alleen de signatuur van Jan Claudius de Cock, maar ook de toevoeging 'bredae'. Hieruit kunnen we opmaken dat de tekening tussen 1692 en 1697 moet zijn vervaardigd.¹⁸

Van de werken van De Cock op het kasteel van Breda is, voor zover bekend, niets bewaard gebleven. Een indruk van de werken die De Cock heeft vervaardigd is te ontleen aan het ongepubliceerde manuscript over de geschiedenis van Breda van luitenant-kolonel Adam van Broeckhuysen (1682-1748). Hij was veelzijdig en ontwikkeld. Hij beoefende de dicht- en schilderkunst en heeft zich verdienstelijk gemaakt als mechanicus, wis-, natuur-, vestingbouw-, geschied- en oudheidkundige.¹⁹ Zijn niet gepubliceerde manuscript over de geschiedenis van Breda is bewaard gebleven. Dit manuscript werd in 1738 geschreven en telt 36 hoofdstukken, inclusief correcties, doorhalingen en aanvullingen. In het dertiende hoofd-

5 Weyerman, 1769, p. 380-381.

6 Wetzels (2006), p. 103.

7 Peeters (1950), p. 281-282; Peeters (1953), p. 42; Dumas (2012), p. 43.

8 Rombouts en Van Lerijs (1872), p. 318.

9 Weyerman (1769), p. 51-52.

10 Rombouts & Van Lerijs, 1872, p. 606, p. 607, p. 626, p. 632, p. 678, p. 685, p. 689, p. 694, p. 713, p. 727, p. 742, p. 744.

11 Donnet (1913), p. 253 en p. 257.

12 Deze verhandeling werd in 1865 gepubliceerd. Een exemplaar van deze verhandeling bevindt zich in het Rubenianum in Antwerpen.

13 Peeters (1977) p. 251.

14 Weyerman (1769), p. 53-54.

15 Van Wezel (1999), p. 259.

16 (BHIC), Archief Cuypers van Velthoven, Toegangsnummer 346, Inv. nr. 508.

17 Weyerman (1769), p. 52.

18 Jacobs (2011), p. 58.

19 Flament (1906), p. 7.

3. Ontwerptekening van een monument voor koning-stadhouder Willem III door Jan Claudius de Cock (ca. 1695). Dit standbeeld was mogelijk bestemd voor Breda, maar ook Londen wordt genoemd. (foto: © RMN-Grand Palais (musée du Louvre) / Martine Beck-Coppola)

stuk beschrijft Van Broeckhuysen de bouw van het kasteel van Breda en de veranderingen die nadien werden aangebracht. Hij was een tijdgenoot van Jan Claudius de Cock en heeft dus diens beeldhouwwerken met eigen ogen kunnen aanschouwen.

In zijn manuscript vermeldt Van Broeckhuysen 'den heerlyken en door konst vermaarden trap met syn hoogen voorgevel cierlyk van witte steen gebeeldwerkt met blaauwe steene lijsten en leuning en trappen onderschraagd met zuijlen van deselve steen waar langs men op veele plaatsen, so van voor, ter zijden en agter na boven kan komen op de groote zaal'. De trap moet dus een echte blikvanger zijn geweest. Datzelfde gold voor de grote zaal die naar zijn mening 'haar gelyk mogelijk in Nederland niet heeft'. De kapel was rijkelijk voorzien van beeldhouwwerk. Bij het beschrijven van de kapel noemt en roemt Van Broeckhuysen de beeldhouwer 'Claudius de Kok, jong in jaaren maar een treflyk oud meester in de kunst'.²⁰

SCHOUW MET KINDERTJES

Van Broeckhuysen vermeldde in zijn manuscript dat De Cock tijdens zijn werkzaamheden in het Gouvernement een werkplaats had ingericht en dat dit gebouw daarnaast diende als tijdelijke woning. In het manuscript wordt geen aandacht besteed aan de door Pieter Verbruggen genoemde schouw die 'extra fraai gebeeldhoudt' was.²¹ Deze in 1694 door De Cock vervaardigde schouw was voorzien van kindertjes die de vijf 'sinnen' (zintuigen) voorstelden, namelijk het gezichtsvermogen, gehoor, reuk, smaak en het gevoel. Op een tweede schoorsteen zouden twee 'schone beelden' met voorstellingen van de Vrijheid en de Godsdienst hebben gestaan. Van Broeckhuysen vermeldde wel vergulde en wit geverfde beelden aan de poort.

Ten slotte vervaardigde De Cock een Marsbeeld (1693) dat op de geveltop van de monumentale buitentrap op de binnenplaats van het kasteel werd geplaatst. Een gangbare lezing in de literatuur is dat De Cock Mars beeldhouwde uit 'een bedorven benthemmer steene', maar deze bewering is niet controleerbaar.²² Wat wel vaststaat, is dat het beeld van Mars geen lang leven beschoren was en dus kennelijk 'de strijd tegen de elementen' verloor. In 1742 moest het beeld namelijk al vervangen worden. Van Broeckhuysen constateerde dat het 'staande beeld door de tijd vervallen was'.²³ Voor een stenen beeld, ook al werd het in de buitenlucht geplaatst, is de relatief korte tijdspanne van verval opvallend. Een alternatieve hypothese is dat het Marsbeeld van hout gemaakt en wit geschilderd was. Houten beelden in de buitenlucht zijn namelijk nog kwetsbaarder voor weersinvloeden. Deze mogelijkheid is plausibel, omdat in verschillende appartementen van het kasteel houten (en stenen) beelden van zijn hand werden geplaatst.²⁴ Daarnaast was De Cock zeer bedreven in houtsnijwerk, De koorstoelen in de kerk van Turnhout, die behoren tot zijn meest monumentale houtsnijwerken, getuigen daarvan. Ook andere beelden in de buitenruimte moesten vroegtijdig vervangen worden. Een verweerd beeld op de voorpoort zou bijvoorbeeld kort voor 1738 zijn vervangen door een wit geschilderde globe van terracotta.²⁵

20 BHIC, Archief Cuypers van Velthoven, Toegangsnummer 346, Inv. nr. 508.

21 Van Wezel (1999), p. 310.

22 Weyerman (1769) p. 50; Peeters, (1977), p. 251; Van Wezel (1999), p. 237; Grosveld (2012).

23 BHIC, Archief Cuypers van Velthoven, Toegangsnummer 346, Inv. nr. 508.

24 Peeters (1950), p. 285.

25 Van Wezel (1999), p. 147.

Volgens Weyermans beschrijving had het Marsbeeld een sabel in de rechterhand en in de linkerhand een ontstoken oorlogstoorts. Het Herzog Anton Ulrich-Museum in Braunschweig bezit een door De Cock vervaardigde tekening van een Marsbeeld. Op deze tekening is Mars weergegeven als een gespierde en vrijwel naakte figuur met een Romeinse legerhelm. Met zijn linkerhand houdt hij de schede van zijn zwaard vast. Zijn rechterhand rust op de handgreep van het zwaard. Het linkerbeen is opgetrokken en rust op een blok.

Bij de vervanging van het Marsbeeld kon geen beroep meer worden gedaan op Jan Claudius de Cock, die reeds in 1735 overleden was. Deze keer werd een beroep gedaan op niemand minder dan Jan Baptist Xavery. Xavery werd op 30 maart 1697 in Antwerpen geboren. Zijn vader Albertus Xavery (1664-1728) was beeldhouwer. Jan Baptist heeft het vak van hem en de Antwerpse beeldhouwer Michiel van der Voort (1667-1737) geleerd.²⁶ Op jonge leeftijd verhuisde hij naar Den Haag. Op 12 augustus 1725 ging hij in ondertrouw met Maria Christina Robart, een dochter van de goudsmid Claude Robart. Op 25 augustus 1725 vond hun huwelijk plaats in de kerk, een dag daarna in het stadhuis. Het echtpaar kreeg drie zonen en drie dochters.²⁷ Xavery's oudste zoon Joannes Hugo zou later ook beeldhouwer worden.²⁸ Xavery's andere twee zonen, Franciscus en Jacob, kozen echter voor het penseel en werden schilder.²⁹ Jacob van der Sanden, de toenmalige secretaris van de Antwerpse Academie, vermeldde in een ongepubliceerd manuscript (1771) dat alle drie de dochters van Xavery geschilderd zouden hebben, maar concrete bewijzen ter onderbouwing van deze bewering ontbreken.³⁰ Op 19 juli 1742 overleed Jan Baptist Xavery, na een productieve en relatief korte loopbaan.

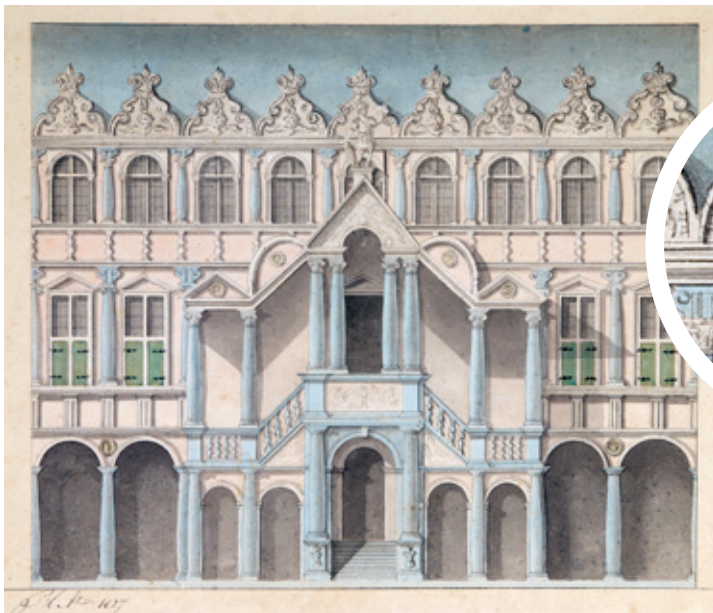

4. Portrettekening uit 1742 van de beeldhouwer Jan Baptist Xavery met gebeeldhouwde vrouwenkop (1697-1742) (Haags Gemeentearchief kl. A 2102)

EEN NIEUW MARSBEELD

Dat Jan Baptist Xavery werkzaamheden op het kasteel van Breda heeft uitgevoerd wordt gestaafd door twee documenten die worden bewaard in het Nationaal Archief. Uit het eerste document blijkt dat de weduwe van Xavery op 22 april 1743 een geldbedrag van 668 gulden en 14 stuivers in rekening bracht 'wegens eenige werken' van haar man op het kasteel van Breda.³¹ In het andere stuk staat dat de weduwe van Xavery een geldbedrag van 568 gulden ontving vanwege het (door haar man) 'leveren en stellen van een Bentemer steene beelt, verbeeldende Mars boven de frotespice der trap van 't hoff binnen het casteel (...)'.³²

Mogelijk verwees het Marsbeeld niet louter naar de mythologische krijgsgod, maar ook naar de vermeende krijgshaftige eigenschappen van Xavery's opdrachtgever. Matheus Terwesten sprak namelijk van 'een vorstelijk standbeeld in de gedaante van Mars'.³³ Op een in 1743 vervaardigde tekening van architect Pieter de Swart (1709-1773) is het beeld afgebeeld, maar details zijn niet goed waarneembaar.³⁴ Het Marsbeeld van Xavery was in ieder geval een langer leven beschoren dan het beeld van De Cock. Op een tekening van kort voor 1827 is het Marsbeeld nog zichtbaar op de tympanaan van de portiek op de monumentale buitentrap tegen de westgevel van de binnenplaats. Het heeft er dus tot in die tijd gestaan.³⁵ Afgaand op de tekening draagt Mars een Romeins soldatentenu. Zijn rechterhand houdt vermoedelijk een zwaard vast en rust op een wapenschild, terwijl hij in zijn opgeheven linkerhand een ontstoken oorlogstoorts vasthoudt. Xavery's Marsbeeld had dus kennelijk een vergelijkbare pose als het beeld van De Cock dat moest worden vervangen.

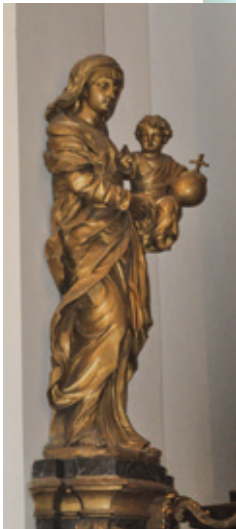
5a-b.
Tekening staatsietrap uit ca. 1827.
Boven op deze trap stond nog het
beeld van Mars van de beeldhouwer
Jan Baptist Xavery. (Stedelijk
Museum Breda)

- 26 De Kool (2014), p. 97-101; Voor Michiel van der Voort. Zie: Tralbaut (1950).
 27 Ozinga (1969), p. 168.
 28 Op 8 november 1764 werd hij lid van de Haagse Confrérie. Bron: Haags Gemeentearchief, Gemeentesecretarie, Oud-Archief, Archiefnummer 350, Inv. nr. 4864.
 29 Jacob Xavery voldeed in 1766 zijn meestergeld aan het Amsterdamse Sint Lukasgilde. Bron: Stadsarchief Amsterdam, Gilde Archieven, P.A. 366, Nr. 1405. De koopman en verzamelaar Gerrit Braamcamp was zijn Amsterdamse beschermheer. Franciscus Xavery heeft op 24 september 1768 zijn meestergeld, een bedrag van 18 gulden, voldaan (Haags Gemeentearchief, Confrérie Pictura en de tekenacademie, Register van betaalde meestergelden, Archiefnummer 164, Inv. nr. 10, Ontleend aan: Obreen (1976), p. 162.
 30 Sanden, J. van der (1771) *Oud Konst-Tooneel van Antwerpen*, derde deel (ongepubliceerd manuscript), p. 427.
 31 NA, Archief van de Nassause Domeinraad, Archiefnummer 1.08.11, Inv. nr. 101.
 32 NA, Archief van de Nassause Domeinraad, Archiefnummer 1.08.11, Inv. nr. 8468, Fol. 230.
 33 Matheus Terwesten geciteerd in: Schmidt (1999), p. 263, noot 11.
 34 De tekening wordt bewaard door het Stadsarchief Breda en is afgebeeld in: Schmidt (1999), p. 15.
 35 Immerzeel (1974) maakte in 1855 melding van een standbeeld van Mars op de voorplaats van het kasteel van Breda. Zie: Immerzeel (1974), p. 255. Hij wekt hiermee de indruk dat het beeld zich in 1855 nog op deze locatie bevond, maar dat is waarschijnlijk onjuist.

In 1826 kreeg het paleis een nieuwe bestemming als Koninklijke Militaire Academie (KMA). Daarna vond een ingrijpende verbouwing plaats, waarbij veel historische en beeldbepalende elementen verloren zijn gegaan. Ook het Marsbeeld kwam niet ongeschonden uit deze 'strijd'. Bij de afbraak van de staatsietrap in maart 1827 werd het beeld naar beneden getakeld, waarbij het hoofd afbrak. De aannemer, die over de vrijgekomen materialen mocht beschikken, verkocht het beeld aan een zekere heer van Poederloijen, die het op zijn landgoed plaatste.³⁶ In 1926 werd het beeld, waarvan toen alleen nog maar de romp over was, door de toenmalige eigenaresse geschonken aan de KMA. Op de tentoonstelling ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de KMA, in oktober 1928, was het 'overblijfsel' nog te zien, sindsdien is het spoorloos.³⁷ Zo bleef het noodlot het beeld achtervolgen.

| OUDKATHOLIEKE KERK IN DEN HAAG

In Den Haag hebben de artistieke wegen van Xavery en De Cock elkaar gekruist. Jan Baptist Xavery heeft een grote inbreng gehad in de kunstzinnige aankleding van het interieur van de Oudkatholieke kerk. In deze kerk bevinden zich namelijk een eikenhouten preekstoel (1729) en twee marmeren wijwaterbakken met reliëfs (1728).³⁸

6a-c. Preekstoel in Oudkatholieke kerk te Den Haag ontworpen door Jan Baptist de Xavery in 1729. In zelfde kerk staan twee beelden van Jan Claudius de Cock: Maria en Josef. (Foto's Jan Adriaanse en Ton Kappelhof)

Xavery's werkzaamheden in deze kerk zijn redelijk uitvoerig gedocumenteerd in archiefstukken.³⁹ Het altaarschilderij werd geschilderd door Mattheus Terwesten (1670-1757). Afgebeeld is Jezus met Mozes en Elia op de berg Thabor, stralend in bovenaards licht, terwijl Petrus, Jacobus en Johannes tot Hem opzien. Deze scene verbeeldt het moment waarop Jezus zich aan zijn volgelingen openbaart. De beelden van Maria met haar kind en Jozef staan aan de linker- en rechterzijde van het altaar. Beide beelden en de altaaromlijsting werden vervaardigd door Jan Claudius de Cock. Dit altaarstuk is in samenwerking met de Haagse schrijnwerker Ary Kruysselbergen tot stand gekomen.⁴⁰ Ook Xavery's vader Albertus Xavery moet Jan Claudius de Cock persoonlijk hebben gekend. Op 1 augustus 1712 hebben beide beeldhouwers namelijk samen een schatting gemaakt van de winkelwaren in de nalatenschap van de overleden vrouw van de beeldhouwer Michiel van der Voort.⁴¹

GEDOCUMENTEERD BORSTBEELD

Naast het gehavende Marsbeeld is er nog een gedocumenteerd werk van Xavery dat nader belicht dient te worden. In zijn Memorieboek vermeldt Van Broeckhuysen namelijk dat Xavery een 'portret' van hem heeft gemaakt. De enige beeldhouwer die echter in Van Broeckhuysens manuscript met naam wordt genoemd is Jan Claudius de Cock. Aangezien deze beeldhouwer in 1735 overleed, kon Van Broeckhuysen voor deze persoonlijke opdracht geen beroep op hem doen. Uit de aantekeningen in het Memorieboek, die in onderstaand kader zijn weergegeven, blijkt dat Van Broeckhuysen in 1738, het jaar waarin hij zijn manuscript over de geschiedenis van Breda schreef, voor de Xavery heeft geposeerd.⁴²

Aantekeningen Adam van Broeckhuysen in Memorieboek

(1738) Den 2 Junij. Bij Xaverij mij laten boutseren, geseten van 4 tot 7 uren, het wesen ten rauwsten op de plaat gebragt en de borst aangedouwd.

Den 4 Woensdag van 4 tot over 5 ure het wesen verbeterd.

Den 6 van half 4 tot half 6 't wesen in staat gebragt.

Den 7 van half 4 tot ses het wesen volkomen afgemaakt.

(1741) Junij Dijnzsdag de 6 het portret van mijn door Saverij, geboutzeert op de form als dit was, in den hoven doorgeborsten, omdat de plaat, daar het aan vast is, van de selve stof is, daarom op een houtte plaat te hegten.

Woensdag 7 namiddag so goet als het wese afgedaan.

Junij 6 gemonsterd.

(1742) (Julij) Mijn voogemelde (sic) portret afgemaakt sijnde, was Xavorij, den meester den Mars, bij hem gemaakt, op de spits van de zaaltrap tot Breda setten, en na Braband gaande is gestorven. Heb het bij de schilder zijn broeder Berestein laten afhalen en beyde bij quitantie betaald den 30 deser.

36 Schukking (1928), p. 532, noot 11.

37 Van Wezel (1999), p. 237.

38 De houten communiebank wordt toegeschreven aan Xavery.

39 Haags Gemeentearchief, Oud Katholieke Parochies, Archiefnummer 948, Inventarisnummers 38, 45, 46 en 217.

40 Plantenga (1928), p. 106.

41 Hemeldonck, G. van (2007) Kunst en kunstenaars. Typoscript in het Rubenianum te Antwerpen.

42 De aantekeningen in het Memorieboek zijn ontleend aan: Smit (1919), p. 128.

Hoewel de aantekeningen summier zijn, verschaffen ze toch enig inzicht in de wijze waarop portretten tot stand kwamen. Uit de aantekeningen blijkt dat Van Broeckhuysen op 2 juni 1738 heeft geposeerd voor Xavery. Het is aannemelijk dat deze sessie, die drie uur in beslag nam, plaats vond in het Haagse atelier van Xavery. Daarbij heeft Xavery het portret in ruwe vorm geboetseerd en de borst 'aangedouwd'. Het aanduwen van het materiaal suggereert dat hier sprake is van een kleimodel, dat op een later moment gebakken moet zijn (terracotta). Op verschillende latere momenten heeft Xavery het portret toen verbeterd en afgemaakt. Ook blijkt uit de aantekeningen dat de geportretteerde persoon een pruik, borstharnas en das droeg. Dit waren gebruikelijke attributen om militaire hoogwaardigheidsbekleders uit te beelden. In 1741 werd de buste ogenschijnlijk hersteld, waarna het eind juli 1742 werd afgehaald en betaald bij 'de schilder zijn broeder Berestein'. Vermoedelijk wordt hier Xavery's zwager Nicolaas Bruynestein (1699-1764) bedoeld, die schilder en vergulder was. Xavery en vergulder Bruynestein hadden samen gewerkt tijdens de verbouwing van Huis ten Bosch. Na Xavery's dood werd via Bruynestein een houten stadhoudersstoel met voetenbankje besteld, die vermoedelijk in het atelier van Xavery's weduwe werd vervaardigd.⁴³ Op basis van deze gegevens is het aannemelijk dat Bruynestein een rol heeft gespeeld bij de continuering van Xavery's atelier.

7. Borstbeeld van de Portugese diplomaat Don Luis Da Cunha door Xavery uit 1737 (Rijksmuseum BK-1994-3)

Een voor de hand liggende veronderstelling is dat Van Broeckhuysen en Xavery elkaar in Breda hebben ontmoet. Het is niet bekend wat de concrete aanleiding voor deze portretopdracht was. Wel staat vast dat Xavery's reputatie als portretbeeldhouwer reeds in 1737 gevestigd was. In dat jaar vervaardigde hij een marmeren borstbeeld van de Portugese diplomaat Da Cunha. Deze buste werd in 1994 aangekocht door het Rijksmuseum.⁴⁴ Helaas is tot op heden geen buste gelokaliseerd die in verband kan worden gebracht met Adam van Broeckhuysen.

GERESPECTEERDE BEELDHOUWERS

Jan Baptist Xavery en Jan Claudius de Cock waren in hun tijd gerespecteerde en veelzijdige beeldhouwers.⁴⁵ Het verzorgen van beeldhouwwerk voor stadhouder Willem III aan het Prinsenhof in Breda was de eerste grote opdracht voor Jan Claudius de Cock. De werkzaamheden op het kasteel van Breda markeerden het begin van zijn zelfstandige loopbaan. Mede daarom is het te betreuren dat de beeldhouwwerken die hij in het kader van deze prestigieuze opdracht tot stand heeft gebracht, verloren zijn gegaan of uit beeld zijn geraakt. Op verschillende plekken in ons land worden wel beeldhouwwerken bewaard die De Cock voor andere opdrachtgevers ter hand heeft genomen.⁴⁶ Het Stedelijk Museum Breda bezit een beeldhouwwerk van De Cock dat, net als de krijgsgod op de monumentale buitentrap, in verband wordt gebracht met strijd. In 2011 verwierf dit museum namelijk een terracotta-beeld voorstellende De Oorlog.⁴⁷

Terecht is de vraag opgeworpen of dit beeld de oorlog of de vrede voorstelt.⁴⁸ Het is namelijk niet geheel duidelijk of de ene putto de oorlogshelm bij de andere putto op- of afzet. Verschillende argumenten wijzen in de richting van de vrede. Het eerste argument is dat het mortier zichtbaar niet geladen is. De kogels liggen naast dit wapenstuk. Het tweede argument is dat het jongetje de sabel niet heeft getrokken om de strijd aan te gaan en ook niet op het punt staat om naar dit wapen te grijpen. De zittende pose op het mortier en de ontspannen en ongedwongen blik in de ogen van de putto maken eveneens geen strijdbare indruk. Ten slotte bevinden enkele vingers van de hand van de staande putto, die evenmin gespannen lijkt te zijn, zich onder de helm. Deze ondersteunende houding ligt meer voor de hand bij het optillen dan bij het plaatsen van een helm.

8. Terracotta beeldje van Oorlog en Vrede gemaakt door Jan Claudius de Cock (Stedelijk Museum Breda)

43 Baarsen (2001), p. 91-93; Baarsen (2007), p. 101-113.

44 Scholten (1994) p. 107-119.

45 De Kool (2011), p. 59-67; Kool, D. de (2014) oud meester, p. 89-107.

46 Het Rijksmuseum bezit een marmeren beeld (1704) van een donker jongetje met een stedeekroon. In het huidige Kabinet der Koning in Den Haag bevinden zich twee marmeren schoorsteenreliëfs (1707) met mythologische voorstellingen, die duidelijk als elkaars pendant zijn bedoeld. Een marmeren tuinbeeld dat de Roof van Proserpina (1711) voorstelt, is na een omzwerfing in tuin van huis Oostermeer in Ouderkerk aan de Amstel beland.

47 Dit beeldje is 34 cm hoog.

| NOODLOTTIG ONGEVAL?

De werkzaamheden in Breda markeerden voor Jan Claudius de Cock het begin van zijn loopbaan, maar de carrière van Jan Baptist Xavery kende een tragisch einde in Breda. Xavery's overlijden in de zomer van 1742 is mogelijk een indirect gevolg van een ongeluk bij het plaatsen van het Marsbeeld. Mattheus Terwesten noteerde namelijk dat Xavery zich bij de plaatsing van het beeld 'ongelukkig geforceert en inwendig bezeert' had en waaraan 'hij dan ook eindelijk in de kragt van zijn tijdt overleeden is'.⁴⁹ Ook Van Broeckhuysen berichtte in zijn *Memorieboek* over Xavery's vroegtijdige dood als gevolg van het plaatsen van het beeld. Andere gezondheidsklachten kunnen echter ook niet worden uitgesloten, bijvoorbeeld silicoselongen. Xavery's collega Jan van Logteren (1709-1745) stierf bijvoorbeeld op jonge leeftijd als gevolg van deze beroepsziekte onder beeldhouwers.

Het lot van de twee gedocumenteerde werken van Xavery is onbekend. De gedocumenteerde portretbuste kan, wanneer deze nog bestaat, een nieuw licht werpen op Xavery's betekenis als portretbeeldhouwer. De huidige toestand van Xavery's gehavende Marsbeeld is eveneens onbekend. Het zou een artistieke overwinning op de slopersmentaliteit zijn wanneer de gehavende oorlogsgod, vermoedelijk het laatste beeldhouwwerk in het oeuvre van Xavery, nog niet verslagen blijkt te zijn en ergens een veilige schuilplaats heeft gevonden. Dan zou deze vreedzame missie pas echt geslaagd zijn.

BRONNEN en LITERATUUR

Bronnen

- Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC), Archief Cuypers van Velthoven
- Haags Gemeentearchief
- Herzog Anton Ulrich-Museum in Braunschweig
- Nationaal archief (NA)
- Stadsarchief Amsterdam

Geraadpleegde literatuur

- Baarsen, R. e.a. (2001) *Rococo in Nederland* (Zwolle/Amsterdam, 2001).
- Baarsen, R. (2007) 'Sculptor and Chairmaker? Throne Chairs from the Workshop of Jan Baptist Xavery' in: *Furniture History*, Vol. 43, (2007) p. 101-113.
- Donnet, F. (1913) 'Un oeuvre intime dus sculpteur J.C. de Cock', in: *Annales de l'Académie Royale d'Archéologie de Belgique*, 65, (1913) p. 227-258.
- Dumas, Ch. (2012) 'Getekende ontwerpen voor beeldhouwwerken door Jan Claudius de Cock' in: *RKD Bulletin*, No. 2, (2012) p. 43-48.
- Flament, A.J.A. (1906) *Beschrijving der stad Maastricht, door Adam van Broeckhuysen, Luitenant-kolonel, enz. te Maastricht, begonnen in Juli 1731*, met inleiding en aantekeningen, in: *Publications de la Société Historique et Archéologique dals le Duché de Limbourg*, XLII (1906) overdruk.
- Grosveld, J. (2012) 'De Oorlog van Jan Claudius de Cock, een aanwinst in relatie tot de geschiedenis van het hof van de Nassaus in Breda', in: *Nieuwsbrief van het Breda's Museum*, 10 mei 2012.
- Immerzeel, J. (1974) *De levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders, beeldhouwers, graveurs en bouwmeesters*, (Amsterdam, 1974) herdruk van oorspronkelijke uitgave in 1855, derde deel.
- Jacobs, A. (2011) *Fascination baroque: la sculpture baroque flamande dans les collections publiques françaises*, (Parijs, 2011).
- Kool, D. de (2011) 'Jan Baptist Xavery (1697-1742): een veelzijdige tuinkunstenaar' in: *Bulletin KNOB*, 110, nr. 2, (2011) p. 59-67.
- Kool, D. de (2014) 'Jan Claudius de Cock: een treflyk oud meester in de kunst?' In: *Noordbrabants Historisch Jaarboek* 2014, deel 31, (2014), p. 89-107.
- Kool, D. de (2014) 'De Zeister stroomgoden van Albertus Xavery' in *Seijst*, 45, nr. 4, (2014), p. 97-101.
- Obreen, F.D.O. (1976) *Archief voor Nederlandsche kunstgeschiedenis*, deel 5, (Soest, 1976).
- Ozinga, M.D. (1969) 'Jan Baptist Xavery als decoratief-architectonisch ontwerper' in: H. Miedema e.a., *Miscellanea. I.Q. van Regteren Altena*, (Amsterdam, 1969) overdruk.
- Peeters, C.J.A.C. 'Het aanzien van de stad' in: V.A.M. Beermann e.a. (1977) *Geschiedenis van Breda. Aspecten van de stedelijke historie 1568-1795*, deel 2, (Schiedam, 1977), p. 241-301.
- Peeters, R. (1950) 'Een wegbereider tot het neo-classicisme: de Antwerpse beeldhouwer Joannes Claudius de Cock' in: *Jaarboek K.O.K.A.* 22/23 (1950) 278-288.
- Peeters, R. (1953) *Het XVIIIe eeuwse Koorgestoelte der St. Pieterskerk te Turnhout: een gewrocht van Joannes Claudius de Cock anno 1713*, (Turnhout, 1713).
- Plantenga, J.H. (1928) 'Een achttiende-eeuwse schuilkerk te 's-Gravenhage' in: *Oud-Holland*, 45, Nr. 1-6, (1928) p. 97-109.
- Rombouts, Ph. & Th. Van Lerijs (1872) *De Liggeren en andere historische archieven der Antwerpsche Sint Lucasgilde*, ('s-Gravenhage, 1872).
- Schmidt, F.H. (1999) *Pieter de Swart: architect van de achttiende eeuw*, (Zwolle/Zeist, 1999).
- Scholten, F. (1994) 'Het portret van Don Luis da Cunha door Jan Baptist Xavery (1737)', in: *Bulletin van het Rijksmuseum*, 42, nr. 2, (1994) p. 107-119.
- Schukking, W.H. (1928) 'Vóór honderd jaar. Een bijdrage tot de stichtingsgeschiedenis der Koninklijke Militaire Academie' in: *Militaire Spectator*, 97 (1928) p. 529-542.
- Smit, J.P.W.A. (1919) 'Beeldhouwwerk van J.B. Xavery' in: *Oud-Holland*, Jaargang, 37, p. 128.
- Tralbaut, M.E. (1950) *De Antwerpse 'Meester Constbeldthouwer' Michiel van der Voort de Oude (1667-1737). Zijn leven en werken*, (Brussel/Antwerpen, 1950).
- Weyerman, J.C. (1769) *De levens-beschryvingen der Nederlandsche konst-schilders en konst-schilderessen met voorafgaande aanmerkingen over het betamelijke en het wanvoegelijke van de schilderkunst, benevens een korte levensschets der konstschilders van de schilder-akademie in 's Hage*, deel IV, (Dordrecht, 1769).
- Wetzels (2006) *De vrolijke tuchtheer van de Abderieten*, Stichting Jacob Campo Weyerman, (Amsterdam, 2006).
- Wezel, G.W.C. van (1999), *Het paleis van Hendrik III graaf van Nassau te Breda*, (Zeist/Zwolle, 1999).
- Wolf, H.J. (1994) *Het Kasteel van Breda en de Koninklijke Militaire Academie. Geschiedkundig overzicht*, (Breda, 1994).